

УДК 371.4 Сухомлинський

О. О. ФУНТІКОВА

м. Запоріжжя

ІДЕЯ ДОБРА В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО ЯК СТРУКТУРОТВОРЧИЙ КОНЦЕПТ ТОЛЕРАНТНОСТІ ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ

У статті розглянуто толерантність як соціальне явище, що має історичні, соціальні, конфесійні корені. Нормативно-правова основа спрямовує людство на зміцнення духу толерантності в підростаючого покоління. Перспективним визначено погляд на толерантність як цінність, що у своїй основі має ідею добра.

Ключові слова: ідея добра, В. О. Сухомлинський, толерантність, цінність, підростаюче покоління.

Постановка проблеми. Сьогодні, як ніколи, є актуальними резолюції міжнародних документів [8], що відображають сучасний стан глобалізації економіки, важливість мобільності, швидкого розвитку комунікації, інтеграції та взаємозалежності, а також великомасштабні міграції людей і перетворення соціальних структур. Кожен регіон є багатокультурним, тому ескалація нетерпимості та конфліктів є неприпустимою. Толерантність як спосіб взаємодії і взаєморозуміння завжди відіграла велику роль у відносинах людей – і в сім'ї, і на рівні громади, тому в школах та університетах в рамках загальної та вищої освіти необхідно зміцнювати дух толерантності, наповнювати його загальнолюдськими моральними смислами та формувати в підростаючого покоління відносини відкритості, поваги один до одного й солідарності на підставі ідеї добра. Толерантність як цінність – це набутий факт культури та соціуму, який має моральну природу та оформлений у нормативних документах. Відтак, актуальним є проведення наукових досліджень, координація міжнародним співтовариством соціальних і педагогічних наук із метою виявлення джерел агресії в підростаючого покоління, її діючих механізмів, соціально-економічних умов і норм, які сприяють цим проявам, а також задля її успішного подолання зусиллями педагогів, батьків, громадськості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сутність проблеми стратегії життя і цінностей як складників культури вивчали К. Альбуханова-Славська [1], В. Бакальчук [2], І. Бех [5], Б. Гершунський [6], аксіологічну проблематику розглянули в контексті педа-

гогічної науки В. Огнев'юк, В. Сластьонін [15; 16]. Виховання толерантності є важливим фактором реалізації особистісного самоствердження молоді [7]. Феномен цього явища в контексті педагогіки проаналізовано в працях М. Карандаша [10], Н. Яшин [26]. Зусилля педагогів спрямовуються на виховання підростаючого покоління в душі терпимості, миролюбності, співпраці, поваги до прав і свобод інших людей. Спираючись на дослідницьку позицію К. Максимова [11], треба постійно культивувати у свідомості молоді ідею про заперечення насильницьких методів вирішення внутрішньо-особистісних, міжособистісних, міжетнічних і міжконфесійних конфліктів. А це, у свою чергу, вимагає формування толерантної поведінки педагогів і студентів на основі успішної взаємодії з «іншими», «інакшими», «чужими» [4]. Педагогічний ідеал [17], зміна парадигми цінностей засобами освіти [12; 22] набувають нового нормативно-законодавчого [9] й теоретико-практичного осмислення в суспільстві.

Постановка завдання – обґрунтувати й визначити ідею добра як структуротворчий концепт толерантності, який становить емоційно-мотиваційну, когнітивну, поведінкову характеристику дитини та сприяє засвоєнню толерантності як цінності культури та соціуму. Досягненню мети сприяють такі використані наукові методи: семантико-семіотичний аналіз термінологічної системи, теоретична систематизація й інтерпретація нормативно-правових, соціально-педагогічних джерел, педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського; конкретизація та концептуалізація цінностей громадського суспільства в новому вимірі

сучасності; системно-структурний аналіз аксіологічного підходу до формування толерантності в підростаючого покоління.

Виклад основного матеріалу. 1995 р. оголошено Міжнародним роком толерантності, що сприяло розробці та втіленню нових правових інструментів захисту прав і свобод людини, її чеснот та цінностей, до яких належить і толерантність. При цьому міжнародна спільнота застерігає про можливість громадської небезпеки, прояв різних форм нетерпимості з боку інших людей, про незбіг світоглядних точок зору [8]. Толерантність на рівні окремої людини та в широкому розумінні може розглядатися як терпимість, повага до протилежної думки, уміння особи на поведінковому рівні взаємодіяти в рамках норм і правил, визначених суспільством. Отже, під толерантністю розуміють як поведінкову диспозицію (*tolerance*), так і нормативно-правову (*toleration*). Толерантність у різних європейських, азіатських культурах має своє змістовне наповнення, але «Декларація принципів толерантності» (1995 р.) обґрунтовує загальні правила відносин між людьми, які проживають у мультикультурному, міжконфесійному, міжнаціональному суспільстві.

Толерантність як соціальне явище має свої історико-конфесійні корені, про що свідчать дослідження німецького науковця Ю. Хабермаса. Він досліджує історію виникнення толерантності в конфесійному ракурсі, аналізує правові документи, у яких викладені норми взаємодії людей із різними світоглядними позиціями [25].

Чому мають навчитися учні в школі XXI ст.? Насамперед навчитися жити разом, що означає розуміти іншого, відчувати взаємозалежність, здійснювати загальні проекти й бути готовими до врегулювання конфліктів в умовах поваги до чужих цінностей, плюралізму, взаєморозуміння, а також усвідомлювати потреби й погляди інших людей і технології життя, знати й цінувати інші культури, досягти значення свободи поглядів, володіти культурою спілкування навіть у тих ситуаціях, коли виникають принципи розбіжності, бути зацікавленим у спільному пошуку рішень життєвих питань, які задовольняють усіх, сприяти взаєморозумінню з іншими учасни-

ками взаємодії, виробленню взаємоприйнятних норм і правил [3].

Як свідчить практика, учителі й науковці не можуть залишатися осторонь цієї проблеми. Тільки нові організаційно-педагогічні умови навчання та виховання, аксіологічні підходи й принципи, обґрунтування й нове осмислення ідеї добра, духовного розвитку особистості за В. О. Сухомлинським [20] можуть сприяти формуванню толерантності як цінності в підростаючого покоління, відбору інструментарію для здійснення моніторингу їх у системі загальнолюдських, соціальних, матеріальних, економічних цінностей.

В. О. Сухомлинський мав чітко виражену педагогічну позицію та власні роздуми про ідею добра як міру, із якою має підходити кожна людина протягом життя до роз'яснення й оцінювання людських відносин [18]. Добро – це зброя за справедливість та соціальні здобутки людей. Дитину треба виховувати з раннього дитинства, а отже, своєчасно вчити бачити й оцінювати соціальне зло, даючи при цьому можливість морального зростання. Засвоєння ідеї добра може бути перевірено на практиці, наприклад, щодо інших людей. Видатний педагог наводить конкретні приклади із життя школярів, коли дитина переживає ідеї добра через виникнення власних почуттів, і це виявляється в конкретних її вчинках на користь іншого. На думку В. О. Сухомлинського, «ідея добра не любить кричати про себе», добро як моральна міра є дуже тонкою матерією. Моральне зростання людини пов'язано з переоцінкою понять, думок, відносин і продовжується все життя. Незадоволеність молодої людини відносинами з іншими людьми – це процес її морального становлення та рух до ідеалу добра. Ідея добра, праці на користь людям і справедливих відносин між ними пронизують педагогічні твори В. О. Сухомлинського [21].

Видатний педагог звертає увагу на те, що духовний розвиток дитини безпосередньо пов'язаний із почуттями, які визначають ставлення людини до себе, природи, праці, інших людей, а отже, «...треба вчити дітей любити, поважати, уміти висловлювати почуття...» [19, 206]. У контексті таких роздумів В. О. Сухомлинського про ідею добра, моральне зростання людини і її духовний розвиток,

чи можна уявити собі толерантність та її формування без ідеї добра та духовного розвитку, не спираючись на позитивні емоції й толерантні почуття дитини? Якщо так, то це не толерантність, а навпаки, агресія й нетерпимість однієї людини до іншої.

Аксіологічний підхід дає можливість установити зв'язок ідеї добра як концепту толерантності, смислів і практики, спонукати діяти, зв'язати вчинки й поведінку з нормою в моральній площині. Це перевага певних смислів для різних способів поведінки людини. Аксіологічний підхід реалізується через систему таких аксіологічних принципів, як рівноправність поглядів у єдиній системі цінностей за різноманітності культурних, конфесійних, етнічних, національних особливостей людей; рівнозначність традицій; соціокультурний прагматизм; здійснення діалогу замість взаємозаперечення. Реалізація вищезазначених аксіологічних принципів у навчанні та вихованні гармонізує відносини в системі «людина-людина», «людина-суспільство». Аксіологічний підхід має дидактичне наповнення, якщо йдеться про освіту, виховання, навчання підростаючого покоління [16].

Толерантність як цінність орієнтує людину на відповідний рівень взаємодії з іншими людьми та скеровує конкретні її дії в соціокультурному напрямі. Полікультурні, міжнаціональні та міжконфесійні міцні зв'язки є основою толерантності як громадської цінності [24].

Загальна ідея толерантності як ідеальний прообраз розвитку соціальних явищ забезпечує єдність добра та міри його застосування щодо інших і чужих [23].

Толерантність як цінність може розглядатися з позиції емоційно-мотиваційних і емпатійних якостей особистості. А це означає переживання, почуття, емоції, емпатії, які виникають через призму ідеї добра однієї людини до іншої, а також є керівництвом в особистісному ставленні до суспільних подій і явищ. Суб'єкт надає особливого змісту соціальним явищам і подіям, керуючись нормами добра. Соціальні події наділяються певною цінністю під впливом толерантних почуттів і емоцій людини. Дитина, виходячи зі своїх потреб та інтересів, часто оцінює в категоріях добра і зла те, із чим має безпосередньо справу, тобто з оточуючим соціальним сере-

довищем. Оскільки усе можна оцінити, ставлення дитини до світу теж завжди є оцінним, набуває різних значень та може змінюватись протягом життя [22].

Таким чином, емоційно-мотиваційна компонента може бути складником толерантності як цінності та бути пов'язаною з ідеєю добра.

Толерантність як цінність забезпечує можливість толерантного мислення, якщо спирається на ідею добра і, навпаки, сприяє негативному мисленню, якщо в основі лежить ідея зла. Суспільні явища та процеси, реальні факти й події осмислюються людиною саме через це. Відтак, ще одним компонентом толерантності як цінності є когнітивний компонент, який може бути посилений за рахунок діалогу.

На наш погляд, тільки відкритий діалог, поширення сутності толерантності може протистояти байдужості інших людей та спонукає до визначення. Педагогіка діалогу не є простою. Компроміс – це ланка, яка об'єднує протилежні погляди людей на соціальні явища та долає розбіжності між ними, дає змогу рухатися вперед. Щоб дійти компромісу, людина має відійти від своєї позиції та наблизитися до іншої. Вона не може чути тільки себе, враховувати тільки своє розуміння про оточуюче середовище, діяти, виходячи тільки з власних потреб та інтересів, оскільки це спочатку призводить до розбіжностей між емоціями та думками, а потім – до загрозливих дій, учинків, поведінки людини.

Формування толерантності як цінності ми вбачаємо у використанні діалогів у системі «дитина-дитина», «дитина-дорослий», «дитина-вчитель», метою яких є опанування підростаючим поколінням нових смислів, концептів толерантності як співпраці, партнерства, готовності приймати чужу думку, здатність поставити себе на місце іншого, визнати різноманіття як об'єктивний стан соціальних явищ і процесів. Таким чином, у дитини має бути своєчасно сформовано уявлення про «співпрацю і партнерство», «свою і чужу думку», «позицію Я і позицію Вони», «ми різні, але ми разом». Такі діалоги характеризуються відвертістю, спільним баченням суб'єктів взаємодії на підставі особистої активності. Кожна дитина, як учасник діалогу відчуває вплив думки іншого й сама безпосередньо впливає на співрозмовника. Здійснен-

ня діалогу можливо за умови, якщо дитина має зовнішній або внутрішній мотив, а предмет обговорення є життєвою чи особистою проблемою, яка пов'язана з її емоціями і почуттями. Провідна роль в організації діалогу належить педагогу, який спирається на попередній досвід дитини, її інтереси. Діалог може відбутися, якщо дитина має уявлення, знання, власні оцінки того чи іншого соціального явища. Вчитель може бути як активним співрозмовником, так і керівником дискусії. У таких діалогах педагогу важливо не засуджувати оцінки, які висловлюють учні, вказуючи на їхню помилковість, а навпаки, стимулювати розвиток діалогу, ініціативу, своєчасно продовжувати думку, а не відкидати та забронювати її як помилкову, вміти чути протилежні думки та знову знаходити аргументи й позитивні соціальні факти для встановлення компромісу й вироблення нової оцінки. Засобами ведення діалогу є слово, жести, міміка, емоція, інтонації. Діалог як дидактичний метод навчання сприяє формуванню толерантності й передбачає опанування учнями навичок особливого ставлення до соціальних подій і явищ, різних ситуацій, а також впливає на майбутні відносини між ровесниками.

Толерантність набуває ознак цінності для людини, якщо має особистісно зумовлену значущість об'єктів соціуму в рамках соціального буття, визначається прийняттям соціальних очікувань і настанов, емоцій, почуттів, поведінки, переконань, намірів щодо майбутніх подій соціального змісту.

Толерантність як цінність, якщо вона стає частиною свідомості людини, безумовно, має прояв у поведінці. Толерантна поведінка дитини – результат засвоєння сутності толерантності, яка пройшла через емоції, почуття, думки. Вона розглядається як регуляція обставин за допомогою зовнішніх дій і вчинків людини, що намагається заздальгідь уникнути конфліктної ситуації у взаємодії з людьми. Головне завдання педагога – забезпечити такі знання й уміння, які сприяють подоланню наслідків міжособистісних конфліктів. Але це не пов'язано з капітуляцією перед іншим або чужим, це не є компромісом на користь опонента. У повсякденному житті шкільного колективу правильна толерантна поведінка учня регулюється вимогами, які за-

сновані на взаємних інтересах усіх сторін конфлікту. Формування толерантної поведінки може бути здійснено шляхом виховання та самовиховання [14].

Висновки і перспективи досліджень. Отже, обґрунтовуючи визначену ідею добра В. О. Сухомлинського як структуротворчий концепт толерантності, ми відзначаємо, що вона пронизує емоції, почуття дитини, наповнює її розум і може сприяти толерантній поведінці в соціумі. Цілеспрямоване формування толерантності як цінності в дитини можливе, якщо спиратися на позитивні почуття, знання, педагогічно правильно використовувати діалог як дидактичний інструмент. Перспективами подальших досліджень є обґрунтування наукового розуміння толерантності як цінності та її складників і поетапне її формування в дитини. Необхідно відстежити динаміку розвитку толерантних почуттів; знань про партнерство, про способи взаємодії з іншими та чужими, толерантної поведінки учня в рамках норм і правил за різним віковим складом і гендерною ознакою.

Список використаних джерел

1. Альбуханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Альбуханова-Славская. — М. : Мысль, 1991. — 299 с.
2. Бакальчук В. О. Толерантність як ціннісна складова української культурної ідентичності / В. О. Бакальчук // Стратегічні пріоритети. — 2007. — № 2. — С. 153—158.
3. Безкоровайна О. В. Виховання толерантності як важливий фактор реалізації особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці [Електронний ресурс] / О. В. Безкоровайна. — Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/1556/1/07bovyuv.pdf>. — Назва з екрану.
4. Береговой Я. А. Толерантність. Педагогіка толерантності / Я. А. Береговой // Педагогіка толерантності. — 2004. — № 1. — С. 135—139.
5. Бех І. Ціннісна сфера сучасної людини в контексті пріоритетів виховного процесу / І. Бех // Шлях освіти. — 2010. — № 4. — С. 8—9.
6. Гершунский Б. С. Толерантність в системі ціннісно-цільових пріоритетів образования / Б. Гершунский // Педагогіка. — 2002. — № 7. — С. 3—12.
7. Гуренко О. І. Виховання етнічної толерантності та культури міжнаціонального спілкування у студентської молоді / О. І. Гуренко // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія: Педагогіка і психологія: 36 статей. — Ялта : РВВ КГУ, 2007. — Вип. 13. — Ч. 2. — С. 36—43.
8. Декларация принципов терпимости: утверждена резолюцией 5.61 Генеральной конференции ЮНЕСКО от 16 ноября 1995 года [Текст] [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.tolerance.ru/toler-deklaraciya-eng.php>

9. Закон України «Про освіту» [Текст] [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1060—12>.
10. Карандаш М. М. Толерантність як педагогічний феномен / М. М. Карандаш // Полікультурність, діалог і злагода: українські реалії: тези Міжнародної науково-практичної конференції. — Мелітополь, 2008. — 304 с.
11. Максимова К. О. Основні підходи до формування толерантності у студентів ВНЗ [Електронний ресурс] / К. О. Максимова. — Режим доступу: file:///D:/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/nvd_2011_2_6.pdf — Назва з екрану.
12. Молодиченко В. В. Модернізація цінностей в українському суспільстві засобами освіти: (філософський аналіз) : [монографія] / В. В. Молодиченко. — К. : Знання України, 2010. — 383 с.
13. Мурашов А. А. Гримаси толерантності: когда терпимость не терпима / А. А. Мурашов // Педагогіка толерантності. — 2004. — № 1. — С. 16—20.
14. Никитина Г. В. Формирование толерантного поведения у педагога и ученика [Электронный ресурс] / Г. В. Никитина, В. Н. Романенко, В. В. Корец. — Режим доступу: <http://www.rae.ru/zk/arj/2009/05/Korets.pdf>. — Заглавие с экрана.
15. Огнев'юк В. О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку: [монографія] / В. О. Огнев'юк. — К. : Знання України, 2003. — 450 с.
16. Слостенин В. А. Введение в педагогическую аксиологию / В. А. Слостенин, Т. И. Чижикова. — М. : Академия, 2003. — 192 с.
17. Сухомлинська О. Педагогічний ідеал крізь призму теорій моралі / О. Сухомлинська // Шлях освіти. — 2008. — № 1. — С. 12—18.
18. Сухомлинский В. А. Добро и зло [Электронный ресурс] / В. А. Сухомлинский // Наука религия. — 1971. — № 1. — С. 17—21. — Режим доступа: http://www.dnpb.gov.ua/id/986/?PHPSESSID=7f5d213d_bb728e0fef0b77b3d82451b7. — Заглавие с экрана.
19. Сухомлинський В. О. Сто порад учителю / В. О. Сухомлинський Вибрані твори : в 5 т. — К. : Радянська школа, 1976. — Т. 2. — 670 с.
20. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. — К. : Радянська школа, 1977. — Т. 3. — С. 322—338.
21. Сухомлинський В. О. Павлівська середня школа / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. — К. : Радянська школа, 1977. — Т. 4. — 640 с.
22. Сущенко Т. І. Сутність поняття «ціннісна визначеність особистості» в сучасному соціумі та педагогіці / Т. І. Сущенко // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. праць / [редкол. : Т. І. Сущенко (голов. ред.) та ін.]. — Запоріжжя : КПУ, 2013. — Вип 30 (83). — С. 358—361.
23. Тодоровцева Ю. В. Педагогіка толерантності: метод. рекомендації [Текст] / Ю. В. Тодоровцева. — Одеса : СВД Черкасов М.П., 2004. — 90 с.
24. Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика) : сб. науч.-метод. ст. [Текст]. — 2-е изд., стереотип. — М. : Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: МОДЭК, 2003. — 368 с.
25. Хабермас Ю. Когда мы должны быть толерантными? О конкуренции видений мира, ценностей и теорий [Электронный ресурс] / Ю. Хабермас. — Режим доступа: http://ecsocman.hse.ru/data/797/836/1_219/006_Habermas_45-53.pdf. — Заглавие с экрана.
26. Яшин Н. Формування толерантності студентів як педагогічна проблема у вищих навчальних закладах України / Н. Яшин // Вісник Львівського університету: Серія: Педагогічна. — 2010. — Вип. 26. — С. 111—116.

О. О. FUNTIKOVA

Zaporizhzhia

V. O. SUKHOMLYNSKYI'S IDEA OF GOODNESS AS A MAIN STRUCTURAL CONCEPT OF YOUNGER GENERATION TOLERANCE

Tolerance as a social phenomenon, which has historical, social and religious roots is investigated in the article. Legal framework leads mankind to strengthening the spirit of tolerance among the younger generation. The view on tolerance as a value which basically has an idea of goodness is promising.

Key words: the idea of goodness, V. O. Sukhomlynskyi, tolerance, value, younger generation.

О. А. ФУНТИКОВА

г. Запорожье

ИДЕЯ ДОБРА В. А. СУХОМЛИНСКОГО КАК СТРУКТУРООБРАЗУЮЩИЙ КОНЦЕПТ ТОЛЕРАНТНОСТИ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ

В статье рассматривается толерантность как социальное явление, которое имеет свои исторические, социальные и конфессиональные корни. Нормативно-правовая база способствует укреплению духа толерантности у подрастающего поколения. Перспективным рассматривается взгляд на толерантность как ценность, в основе которой лежит идея добра.

Ключевые слова: идея добра, В. А. Сухомлинский, толерантность, ценность, подрастающее поколение.

Стаття надійшла до редколегії 08.08.2014